पितृतर्पणम्। पिण्डदानं ततः श्रेष्ठं पितृणां तृप्तिदुर्लभम्। विलम्बो नैव कर्त्तव्यो न च विघ्नं समाचरेत्। श्राद्धं तत्र तु कर्त्तव्यमध्यौवाहनवर्जितम्। अध्याङ्गुष्ठप्रकाशानां नैव दृष्टिहतञ्च यत्"। ध्वाङ्क्षोदण्डकाकः। अत्राकाल इति न रात्र्यादाविति पर्युदस्तप्रतिप्रसवः। तथात्वे तद्बाधापत्तेः। किन्तु पर्युदस्तेतराप्रशस्तकालपरम्। "तत् साहश्यमभावश्च तदन्यत्वं तदल्पता। अप्राशस्त्यं विरोधश्च नञर्थाः षट् प्रकीर्त्तिताः" इत्यनुसारात्। काल इति प्रशस्तापराह्णादिकालपरम्। अत्र शुचेः प्राग्रात्रिविहितप्रथमदिन एव श्राद्धं तेन पूर्वदिने रात्र्यपीवेलादावागमनेऽपि परदिने श्राद्धमविरुद्धम्। तथा च हलायुधधृतम् "गत्वैव तीर्थे कर्त्तव्यं श्राद्धं तत्प्राप्तिहेतुकम्। पूर्वाह्णेऽथ वा प्रातर्दैवे स्यात् पूर्वदक्षिणे"। पूर्वाह्णे सङ्गवे पूर्वदक्षिणे अग्निकोणे। पिण्डदानमिति श्राद्धासम्भवे केवलपिण्डदानमिति न पौनरुक्त्यम्। तीर्थे पिण्डप्रतिपत्तिमाह मत्स्यपुराणम् "पिण्डांस्तु गोऽजविप्रेभ्योदद्यादग्नौ जलेऽपि वा। तीर्थश्राद्धे सदा पिण्डान् क्षिपेत्तीर्थे विचक्षणः"।

वायुपु० "उद्यतश्चेद्गयां गन्तुं श्राद्धं कृत्वा विधानतः। विधाय कर्पटीवेषं कृत्वा ग्रामं प्रदक्षिणम्। ततो ग्रामान्तरं गत्वा श्राद्धशेषस्य भोजनम्" इत्युक्तं गयाभिमुखप्रस्थानादन्यत्रापि तथा। अन्यत् मत्स्यतगयाश्राद्धादिपद्धतौ द्रष्टव्यम्।

कूर्मपुराणम् "ऐश्वर्यलोभभाग्यात्प्रात् गच्छेद्दुयानेन यो नरः। निष्फलं तस्य तत्तीर्थं तस्माद्दुयानं विवर्जयेत्" इति मत्स्यपुराणम् "संवत्सरं हिमासीनं पुनस्तीर्थं व्रजेद्यदि। उपवासश्च तदा यत्नेन कारयेत्" इति गङ्गावाक्याव०। तीर्थप्राग्रात्रनन्तरविधानं यथा।

"न परीक्षो द्विजस्तीर्थे श्राद्धार्थी भोज्य एव हि। सद्भिः पिण्डदानञ्च चरुणा पायसेन च। कर्त्तव्यमभिर्दृष्टं पिण्याकेन गुडेन च। श्राद्धं तत्र तु कर्त्तव्यमध्यौवाहनवर्जितम्। अकालेऽप्यथवा काले तीर्थश्राद्धन्तु तर्पणम्। अविलम्बेन कर्त्तव्यं नैव विघ्नं समाचरेत्। यदद्रि तीर्थप्राप्तिः स्यात्ततोऽद्भिः पूर्वदासरे। उपवासश्च कर्त्तव्यः प्राग्रेऽद्भि श्राद्धदो भवेत्। तीर्थोपवासः कर्त्तव्यः शिरसो मुण्डनं तथा। शिरोगतानि पापानि यान्ति मुण्डनतो यतः। तीर्थं प्राप्य प्रयत्नेन स्नानं तीर्थे समाचरेत्। स्नानजं फलमाप्नोति तीर्थयात्राश्रितं न तु" इति काशीखण्डम्। "मुण्डनञ्चोपवासश्च सर्वतीर्थेष्वयं विधिः। वर्जयित्वा गयां गङ्गां विशालां विरजान्तथा" इति स्कान्दम् "स्नापयेत् स्निग्धमित्यादीन् प्राप्तौ स्तीर्थे नरोत्तमः। अन्यथापहरन्त्येते यज्ञात्तीर्थभवं फलम्" इति स्कान्दम् "मातरं पितरं जायां भ्रातरं सुहृदं गुरुम्। यस्तद्विग्रं निमज्जेत अष्टभागं लभेत सः" इति प्रा०१०मार्क०पु०।

कलौ तीर्थानां पृथिव्यां स्थितिकालो यथा "सरस्वती पुण्यक्षेत्रमाजगाम च भारतम्। गङ्गाशापेन कलया स्वयं तस्थौ हरेः पदे। पद्माङ्गीरथानीतामर्द्धां भागीरथी शुभा। समाजगाम कलया वाणीशापेन नारद!। पद्माजगाम कलया सा च पद्मावती नदी। भारतं भारतीशापात् स्वयं तस्थौ हरेः पदे। कलेः पञ्चसहस्रञ्च वर्षान् स्थित्वा च भारते। जग्मुस्ताश्च सरिद्रूपं विहाय श्रीहरेः पदम्। यानि सर्वाणि तीर्थानि काशीं वृन्दावनं विना। यास्यन्ति ताभिः सार्द्धञ्च वैकुण्ठमाश्रया हरेः"।

"यानादिना गमनदोषो यथा "पुण्यार्द्धं हरते याने तदर्द्धं तत्र पादुके। तदर्द्धं तैलमांसाभ्यां सर्वं हरति मैथुने" इति कर्मलोचनम्।

तत्र उपाये वह्नि च "कृततीर्थः पयसामिवाशयः" किरा० शास्त्रे तीर्थकरः। पात्रे। "ब्रह्मचारी धनदायी मेधावी श्रोत्रियः प्रियः। विद्यया विद्यां यः प्राह तानि तीर्थानि वृणमम" विद्यावाक्यम्। ।ऽचात्वालोत्करयोरन्तराले दैवे "दक्षिणेनाहृत्य तीर्थेन पूर्वेण वेदिमपरेण वा" कात्या०श्रौ० ५।५।११। "तीर्थेन चात्वालोत्करावन्तरेण प्रवेश्य वेदिचात्वालयोरन्तरालेन पूर्वेणोत्तरवेदिं दक्षिणेनाग्नेः पुरस्तादाहृत्य अथवा तीर्थेन प्रवेशनानन्तरमुत्तरां वेदिमपरेण चानीय वेद्योरन्तरालेन दक्षिणस्याग्नेः पुरस्तादानीय जुहोति" "तेनान्तरेण प्रतिप्रदाने चात्वालं चैतद्वै देवानां तीर्थम्" षड्विं०ब्रा०। कराङ्गुलितलेषु ब्राह्मादितीर्थता यथाह मनुः "ब्राह्मेण विप्रस्तीर्थेन नित्यकालमुपस्पृशेत्। कायत्रैदशिकाभ्यां वा न पित्र्येण कदाचन। अङ्गुष्ठमूलस्य तले ब्राह्मं तीर्थं प्रचक्षते। कायमङ्गुलिमूलेऽग्रे दैवं पित्र्यं तयोरधः" शास्त्रानुशासनविषये। "अहिंसन् सर्वभूतान्यन्यत्र तीर्थेभ्यः" छा०उ०तीर्थं शास्त्रानुशासनविषयः" भाष्यम्। ।ऽमन्त्रप्राद्यादशस्तु। "कश्चिदष्टादशान्येषु स्वपक्षे दश पञ्च च। त्रिभिस्त्रिभिर-